

A Comparative Study of the Position of Battle Tools in ‘Hamidi Authorities’ and ‘Kelila Wa Demna’*

Sohrab saeedi¹ | Aliasghar Rostami Abousaedi²
Farhad Barati³ | Omid Roosta⁴

Abstract

1. Introduction

The exceptional documents to learn about the development procedure of military weapons used in country's army in different historical periods are the study of poems and proses. Most Persian poets and writers used softwares, strategies of warfare and war tools of their generation in their poetries and proses for different purposes. One of this usage can be seen in these two books, "Kalileh wa Demna" and "Hamidi Authorities" which, whilst introducing weapons, additionally pays attention to the references of other poets and writers to that weapon and evidences in poems and proses from other contemporary, later or earlier texts. The motive of mentioning the evidence for war weapons is to show the importance of Persian texts in understanding the war weapons used by the soldiers and people in country back then, which by reading and researching in those, a separate book about

* Article history:

Received 8 November 2021

Received in revised form 14 October 2022

Journal of Iranian Studies, 21(42), 2022

Accepted 22 October 2022

Published online: 31 December 2022

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman

© The Author(s).

1. (Corresponding Author) PhD student in Persian language and literature, Salman Farsi University, Kazerun, Iran. Email: sohrab_minab@yahoo.com
2. Professor, Department of Foreign Languages, Shahid Bahonar University of Kerman, Kerman, Iran. Email: sohrab_minab@yahoo.com
3. Assistant Professor, Persian Language and Literature Department, Yazd Islamic Azad University, Yazd, Iran. Email: fbarati58@gmail.com
4. PhD graduated in Persian language and literature, Salman Farsi University, Kazerun, Iran. Email: omid.roosta@yahoo.com

those war weapons should be compiled so that everyone realizes that in the past, our country has had a special place in the manufacture of war tools. However, "natural and geographical situations, proximity to the plains and mountains, the ocean and the river, each creates its very own guns and military equipment and military capabilities in war. The development of the military industry, the existence of natural resources and mines plays a vital role in the sort of army equipments, the variety and composition of the population, the geographical expanse, the opportunity of obtaining cheap weapons, the capacity to manage and organize are effective in the size and smallness of the IRGC institution." (Ezghandi, 1377, 17). Additionally, the manufacture and use of weapons improves the military's ability, "The prevalence of all kinds of weapons in an area is based on the sources, ease of production, geographical and human traits, values and norms of society. If the development of military guns isn't always in accordance with the social and geographical improvement, not only it won't no longer help to expand the potential and dynamics of the army, but it'll additionally emerge as an inhibiting agent, also the military equipment ought to adapt to the command" (ibid., 18).

2. Methodology

1-1 Explanation of the problem

The repute and popularity of the "Kelila Wa Demna" and "Hamidi Authorities" as two important books of technical prose, which one is the production of Persian texts and the other is a translation has made their way into Persian language, that has made many researchers to only pay attention to the artistic, literary and aesthetic aspects of those two books. Consequently, many of unspoken matters in those books have remained hidden. One of these unspoken things is the mention of war equipments, understanding which can assist in enriching the treasure of military tools and how they're used and converted. As a matter of fact, best documents to understand the evolution of those war tools is to observe poetries and proses, so that by analyzing those texts, we can recognize that what tools and strategies were utilized by our ancestors in opposition to animals, human beings, or enemies, either solo or in groups. Thus, in this studies, the appearance of tools related to guns in two books "Kelila Wa Demna" and "Hamidi Authorities" is examined.

2-1 Research Background

Regarding the investigation of war tools in Persian literary texts, these researches were completed so far; Parvaneh, Farhad et al., (2017), reflection and assessment of military strategies and tools of the Ghaznavid and Seljuk generation in historical texts of Beyhaqi, Raha al-Sudor and Ayah al-Suror, and Farsnameh in quarterly of military history studies, year five, issue 18, has been published; Rafai Gadimi, Reza, Ekhtiari, Zahra (2003), published an article called history of Beyhaqi and military strategies in the Literary Queries magazine, No. 191, winter 2003, Dr. Mirjalaluddin Kazazi has showed in a study titled "Fight or Feast, which?" that was published in the spring of 2007 in Anjuman magazine, that feast etiquette emerged from fighting etiquette. Additionally, Seyyed Mohsen Mehrabi, in an article entitled "Rite of battle at the Age of Ghaznavids" published in Hafez magazine in 2006, after enumerating the battles stated in this work, has made short references to the tradition of wars in this period. Some other article titled "Overview of the concept of war in the Seljuk period" written by Hossein Muftakhari, Seyyedaboulfazl Razavi, Shahram Yousefifar and Behzad Asghari, which was published in Social-historical research magazine in the first issue of Spring and summer 2006. An article titled "Shape and performance of the Ghaznavid military" was written by Ismail Hassanzadeh and was published in Humanities research magazine in issue 52, winter 2006, and another article titled "Ceremony of battle in the Ghaznavid era and Beyhaqi history" was written by Seyyed Mohsen Mehrabi and it's been published in Hafez magazine on July 21, 2006. This article examines the war tools in two books of Authorities and Kelila wa Demna, hoping that this research will be useful in military sciences.

3-1 Purpose, Question and Studies Approach

The motive of this article is to clarify and provide an explanation for military issues used in the text, for a better recognition and to offer a new reference text for the observation of military science researchers. The studies approach of this research is a descriptive and analytical method that has been executed in the form of library research, after identifying the favored data, conceptualizing and discovering suitable words took place. Writers of this article are trying to assess the main and most significant war tools in two valuable books of "Hamidi Authorities" and "Kalila wa Demna" to answer the question: What unique phrases about martial issues are mentioned in the "Hamidi Authorities" and "Kelila wa Demna" books? Did the equipment used

in these two books have a military usage?

2. The Main Discussion and Analysis

This research, at the same time as extracting the army tools in the two books in question, first explains these warcrafts with the use of dictionaries, then brings proof from poetry and prose texts, after which examines examples from those books in two separate sections. The small arms that had been utilized in solo battles or to guard the tribe and the land in the past had been various and divided into diverse types, as referred to by "Kelila wa Demna" and "Hamidi Authorities". In fact, swords, spears and daggers exist in unique sizes and styles and feature numerous functions, which are discussed in this article.

The warcrafts used in the "Hamidi Authorities" are all small arms, which those weapons are mostly used for civilian purposes. However, these weapons are once in a while used with their martial functions, however due to the fact that there hasn't been any wars going on this book, therefore the instructions of using these weapons and war strategies have now no longer been explained, but addressing this matter is vital as it allows us to have a relative familiarity with the war tools used in a period of our country's history. In the book "Kelila wa Demna" 12 weapons used in the war have been listed, which have been repeated approximately 25 instances, the range of weapons that have been used in the actual meaning turned into 13 instances and 52% of the weapons that have been utilized in a virtual form have been 12 instances and 48%.

The common weapons used in the books "Hamidi Authorities" and "Kelila wa Demna" are as followed: "Sword", "Gad", "Bow" and "Arrow" which are used both in the original concept of martial tools and in a metaphorical form.

In the history of Iran, we had been witnessed many examples of destructive and devastating wars, among which the role of war equipment and tools is very prominent. Iran's military tools and equipment have a lot of variety and diversity. Military equipment and tools can be divided into two categories: small arms and heavy arms. Small arms such as bows and arrows, slings, shields, spears, swords, maces, pin, daggers, knives, etc. and heavy armss such as catapults, gun carriage, oil launchers and elephants, which all types of war weapons, both small and heavy, are examined in the prose of "Kelila wa Demna".The purpose of dealing with military equipment in the

بررسی جایگاه ابزار جنگ در کلیله و دمنه و مقامات حمیدی*

(علمی - پژوهشی)

سهراب سعیدی (نویسنده مسئول)^۱
علی اصغر رستمی ابوسعیدی^۲
فرهاد براتی^۳
امید روستا^۴

چکیده

مقامات حمیدی و «کلیله و دمنه» سرشار از مطالب خواندنی اند که علاوه بر سود فراوان، مقامات حمیدی ما را در شناسایی فرهنگی و آداب مردم آن روزگار یاری می‌رساند، هرچند کلیله و دمنه اثری ترجمه شده است اما چون به زبان فارسی راه یافته این کتاب نیز درخور تأمل و بررسی است، اما یکی از مؤلفه‌هایی که در این دو کتاب بدان پرداخته شده، ذکر ابزار رزم است؛ قدمت رزم افزارها ایران را، به دوران پارینه سنگی می‌رساند این سخن بیانگر آن است که انسان‌ها از دوران گذشته برای بقا همواره در ستیز با طبیعت و حیوانات یا دشمنان بوده‌اند از این رو تلاش کرده‌اند جهت دفاع از خود در ساخت رزم افزارها تلاش داشته باشند؛ تحقیق در باب مسائل رزمی

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۰/۰۸/۱۷ تاریخ ویرایش نهایی مقاله: ۱۴۰۱/۰۷/۲۲ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۴۰۱/۰۷/۳۰

DOI: 10.22103/JIS.2022.18494.2254

مجله مطالعات ایرانی، سال ۲۱، شماره ۴۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۱، صص ۲۷۹-۳۱۶

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی

حق مؤلف © نویسندگان

۱. دانشجوی دکتری گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه سلمان فارسی کازرون، کازرون، ایران. رایانامه: sohrab_minab@yahoo.com

۲. استاد گروه زبان‌های خارجی، دانشگاه شهید باهنر کرمان، کرمان، ایران. رایانامه: ali.rostami@yahoo.com

۳. استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه سلمان فارسی کازرون، کازرون، ایران. رایانامه: fbarati58@gmail.com

۴. دانشجوی دکتری گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه سلمان فارسی کازرون، کازرون، ایران. رایانامه: omid.roosta@yahoo.com

و ادوات جنگی از مسائلی است که جای پژوهش و جستجو دارد و با این پژوهش‌ها، مهم‌ترین ابزارها، تجهیزات و فنون جنگی استفاده شده در هر دوره از حکومت‌های کشور، مشخص خواهد شد، از این رو پژوهش حاضر با روش توصیفی - تحلیلی و با استفاده از ابزار کتابخانه به بررسی ادوات جنگی و رزمی در کتاب مقامات قاضی حمید الدین و کتاب کلیله و دمنه می‌پردازد. در واقع «کلیله و دمنه» و «مقامات حمیدی» کتب نظامی نیستند که در آن به وفور به ابزار نظامی اشاره داشته باشد و آن تعدادی هم که در این دو کتاب آمده برای توضیح بیشتر و تکمیل تشبیهات است. ابزارهای یادشده در کتاب «کلیه و دمنه» و «مقامات حمیدی» در مقاصد نظامی و صحنه‌های جنگ به کار نرفته است؛ هرچند پاره‌ای از مواقع این رزم افزار کمتر جنبه دفاع شخصی داشته است.

واژه‌های کلیدی: مقامات حمیدی، کلیله و دمنه، ادوات نظامی، جنگ افزار، دفاع.

۱. مقدمه

بهترین اسناد و مدارک برای آگاهی از روند تحول رزم افزارهای مورد استفاده در لشکر کشور در دوره‌های متفاوت تاریخی بررسی متون نظم و نثر است. اکثر شاعران و نویسندگان پارسی زبان به مقاصد فراوان از نرم افزارها، شیوه‌های جنگ و ادوات جنگی دوره خود در نوشته‌های منظوم و منثورشان بهره برده‌اند. یکی از این دو کتاب «کلیله و دمنه» و «مقامات حمیدی» است که تلاش بر این است تا ضمن معرفی آن جنگ افزار به اشارات شاعران و نویسندگان دیگر در مورد آن سلاح هم توجه و شواهد منظوم و منثور از متون دیگر هم دوره یا قبل و بعد این دو اثر نیز آورده شود. هدف از ذکر شواهد برای رزم افزارها، نشان دادن اهمیت متون فارسی در شناخت رزم افزارهای مورد استفاده در بین لشکریان و مردم آن روزگاران کشور است که جای دارد با مطالعه و تفحص در آن گنجینه‌ای از آن جنگ ابزارها در کتابی جداگانه تدوین شود تا همگان بدانند که در دوران گذشته نیز کشور ما در ساخت ادوات جنگ و رزم جایگاهی داشته است. هرچند «شرایط طبیعی و جغرافیایی، نزدیکی به دشت و کوه، دریا و رودخانه، هریک، جنگ افزارها و تجهیزات نظامی و مهارت‌های نظامی خاص خود را در جنگ ایجاد می‌نماید. پیشرفت

صنعت نظامی، وجود منابع و معادن طبیعی در نوع تجهیزات نظامی سپاه، اهمیت بسزایی دارد، به همان میزان، تعداد و ترکیب جمعیت، گستره جغرافیایی، امکان دستیابی به سلاح ارزان، توان مدیریت و سازمان‌دهی در بزرگی و کوچکی نهاد سپاه مؤثر است» (ازغندی، ۱۳۷۷، ۱۷). همچنین ساخت و کاربرد سلاح به توانایی لشکر می‌افزاید، «رواج انواع سلاح در یک منطقه تابعی از وجود منابع، آسانی تولید، ویژگی‌های جغرافیایی، انسانی، ارزش‌ها و هنجارهای جامعه است. هرگاه پیشرفت جنگ‌افزارهای نظامی متناسب با تکامل اجتماعی و جغرافیایی نباشد، نه تنها کمکی به گسترش توانایی و پویایی سپاه نخواهد داشت، بلکه خود به عامل بازدارنده بدل خواهد شد، همچنین تجهیزات نظامی باید با فرماندهی انطباق پیدا کند» (همان، ۱۸).

۱-۱. بیان مسئله

شهرت و آوازه کتاب «کلیله و دمنه» و «مقامات حمیدی» به عنوان دو کتب مهم نثر فنی که یکی از آثار تولیدات متون پارسی و دیگری ترجمه راه‌یافته به زبان پارسی است سبب شده است که اکثر پژوهشگران صرفاً به جنبه‌های هنری، ادبی و زیباشناختی آن دو کتاب توجه کنند. از این رو بسیاری از این نگفته‌های این دو کتاب پنهان مانده است، یکی از این نگفته‌ها، ذکر ادوات رزم است که شناخت آن می‌تواند در غنی‌سازی گنجینه ادوات نظامی و چگونگی کاربرد و تحول آن کمک کند؛ در واقع بهترین اسناد و مدارک برای آگاهی از روند تحول این رزم‌افزارها، بررسی متون نظم و نثر است تا با تفحص در آن متون بدانیم که نیاکان ما در دفاع شخصی در برابر حیوانات، انسان‌ها و یا دشمنان چه به صورت فردی و چه به صورت گروهی و لشکری از چه ابزار و تکنیک‌های جنگی بهره برده‌اند. از این رو در این پژوهش، نمود وسایل مرتبط با رزم‌افزار در دو کتاب «مقامات حمیدی» و «کلیله و دمنه» بررسی می‌شود.

۱-۲. پیشینه تحقیق

در مورد بررسی ادوات رزم و جنگ در متون ادب فارسی تا کنون این پژوهش‌ها انجام شده است؛ پروانه، فرهاد و دیگران، (۱۳۹۷)، بازتاب و مقایسه تجهیزات فنون و ادوات

نظامی عصر غزنویان و سلجوقیان در متون تاریخ بیهقی، راحه الصدور و آیه السرور و فارسانه، در فصل نامه مطالعات تاریخ انتظامی، سال پنجم، شماره هیجدهم، چاپ کرده‌اند؛ رفایی قدیمی و اختیاری (۱۳۸۲)، مقاله تاریخ بیهقی و فنون نظامی، را در مجله جستارهای ادبی، شماره ۱۹۱ زمستان ۱۳۸۲ منتشر کرده‌اند. میرجلال‌الدین کزازی در پژوهشی با عنوان «رزم یا بزم کدامیک؟» که در بهار ۸۶ در مجله نامه انجمن به چاپ رسیده است، نشان داده است که ادب بزمی از ادب رزمی برآمده است. همچنین سیدمحسن مهرابی در مقاله‌ای با عنوان «آئین رزم در عصر غزنویان» که در سال ۱۳۸۵ در مجله حافظ به چاپ رسیده که پس از برشمردن رزم‌های یادشده در این اثر، اشارات کوتاهی به آداب و رسوم رزم در این دوره نموده است. مقاله‌ای دیگر تحت عنوان «بررسی مفهوم جنگ در دوره سلجوقیان» نوشته حسین مفتخری، سیدابوالفضل رضوی، شهرام یوسفی فر و بهزاد اصغری است که در مجله تحقیقات تاریخ اجتماعی در شماره اول بهار و تابستان ۱۳۹۵ به چاپ رسیده است. مقاله‌ای تحت عنوان «ساختار و عملکرد سپاه غزنویان»، توسط اسماعیل حسن‌زاده به نگارش درآمده و در مجله پژوهشنامه علوم انسانی در شماره ۵۲ زمستان ۱۳۸۵ به چاپ رسیده است، و مقاله‌ای دیگر تحت عنوان «آئین رزم در عصر غزنویان و تاریخ بیهقی» توسط سیدمحسن مهرابی نگارش و در نشریه حافظ در شماره ۳۰ تیرماه ۱۳۸۵ به چاپ رسیده است. این مقاله ادوات رزم را در دو کتاب مقامات و کلیله و دمنه بررسی می‌کند.

۱-۳. هدف، سوال و روش تحقیق

هدف این مقاله، روشن‌سازی و توضیح مسائل نظامی به کاررفته در متن، به منظور فهم بهتر آن و نیز فراهم آوردن متنی مرجع و نوین برای مطالعه محققان حوزه علوم نظامی است. روش تحقیق این پژوهش توصیفی - تحلیلی است که به صورت کتابخانه‌ای انجام گرفته است پس از تشخیص داده موردنظر، به مفهوم‌پردازی و یافتن واژگان مناسب پرداخته شده است، نگارندگان در این مقاله، سعی دارند، عمده‌ترین و برجسته‌ترین ابزار جنگاوری را در دو اثر ارزشمند «مقامات حمیدی» و «کلیله و دمنه» بررسی نمایند تا به این پرسش پاسخ

دهند که چه اصطلاحات خاصی در باب مسائل رزمی در کتاب «مقامات حمیدی» و «کلیله و دمنه» مطرح شده است؟ آیا رزم ابزارهای مورد استفاده در این دو کتاب جنبه نظامی داشته‌اند؟

۲. بحث و بررسی

این پژوهش ضمن استخراج ادوات نظامی در دو کتاب مورد نظر نخست، به توضیح آن ابزار رزم با استفاده از فرهنگ لغت‌ها می‌پردازد، آنگاه شواهدی از متون نظم و نثر می‌آورد و بعد به بررسی نمونه‌ها از آن دو کتاب در دو بخش مجزا می‌پردازیم. سلاح‌های سبکی که در رزم‌های شخصی و یا دفاع از قبیله و سرزمین در دوران گذشته استفاده می‌کرده‌اند متنوع بوده و به گونه‌های مختلفی تقسیم می‌شده که «کلیله و دمنه» و «مقامات حمیدی» بدان اشاره برده است. در واقع، شمشیرها، نیزه‌ها و خنجرها در اشکال و اندازه‌های متفاوتی وجود داشته‌اند و کارکردهای متنوعی نیز داشته‌اند که در این مجال به معرفی آن‌ها پرداخته می‌شود.

ادوات رزم به کار رفته در کتاب مقامات حمیدی همگی از نوع سلاح‌های سبک هستند این سلاح‌ها اکثراً در مقاصد غیر نظامی به کار رفته‌اند، البته این ادوات گاهی هم در مفهوم رزمی خود کاربرد دارند، اما چون در این کتاب جنگی صورت نگرفته است بالطبع شیوه استفاده از آن رزم افزارها و چگونگی تکنیک‌های جنگی، توضیحی ذکر نشده است ولی پرداختن به این موضوع به این خاطر اهمیت دارد که ما را به آشنایی نسبی در مورد ادوات رزم مقطعی از تاریخ کشور یاری می‌رساند. در کتاب «کلیله و دمنه» ۱۲ مورد از رزم افزارها برشمرده شد که حدود ۲۵ مرتبه تکرار شده‌اند تعداد رزم افزارهایی که در معنی واقعی به کار رفته‌اند ۱۳ مرتبه و ۵۲ درصد رزم افزارهایی که در معنی مجازی به کار رفته‌اند مرتبه ۱۲ و ۴۸ درصد است.

رزم افزارهای مشترک مورد استفاده شده در کتاب «مقامات حمیدی» و «کلیله و دمنه» عبارتند از: «شمشیر»، «سنان»، «کمان» و «ناوک» که هم در مفهوم اصلی ادوات رزم و هم با مفهوم استعاری کاربرد دارند.

در تاریخ ایران شاهد نمونه‌های بسیاری از جنگ‌های خانمان سوز و ویرانگر بوده است، که در این میان نقش تجهیزات و ادوات جنگی بسیار پررنگ است. ابزار و تجهیزات نظامی ایران، تنوع و تعدد فراوانی دارد. تجهیزات و ابزار نظامی به دو دسته سلاح سبک و سلاح سنگین قابل تقسیم است. سلاح‌های سبک مانند: تیر و کمان، فلاخن، سپر، نیزه، شمشیر، گرز، دپوس، خنجر، کارد و... است و سلاح‌های سنگین مانند منجنیق، عراده، نفت انداز و فیل است که در این مجال انواع سلاح‌های رزمی چه از نوع سبک و سنگین در نثر «کلیله و دمنه» مورد بررسی قرار می‌گیرد. جهت پرداختن به ادوات نظامی در دو کتاب «کلیله و دمنه» و «مقامات حمیدی» فقط بخاطر رده بندی هر دو کتاب ر زیر مجموعه نثر فنی است هرچند، اصل «کلیله و دمنه» به زبان سانسکریت هندیان باستان بر می‌گردد، اما از آنجا که کتاب علاوه بر عربی ترجمه فارسی اش جزء منابع مهم نثر فنی است، بررسی آن خالی از لطف و اهمیت نیست.

۲-۱- ادوات نظامی در مقامات حمیدی

ادوات رزم به کار رفته در کتاب مقامات حمیدی همگی از نوع سلاح‌های سبک هستند این سلاح‌ها اکثراً در مقاصد غیر نظامی به کار رفته اند، البته این ادوات گاهی هم در مفهوم رزمی خود کاربرد دارند، اما چون در این کتاب جنگی صورت نگرفته است بالطبع شیوه استفاده از آن رزم افزارها و چگونگی تکنیک‌های جنگی، توضیحی ذکر نشده است ولی پرداختن به این موضوع به این خاطر اهمیت دارد که ما را به آشنایی نسبی در مورد ادوات رزم مقطعی از تاریخ کشور یاری می‌رساند؛ رزم افزارهای مورد استفاده در کتاب مقامات به قرار ذیل است:

۲-۱-۱. پیکان

پیکان: « [پ / پ] (۱) نصل، معبله، حداة و یاروج. آهنی است که بر تیر نهند و آن آهنی سر تیز و نیزه مانند است، در واقع فلزی نوک دار که بر سر تیر نصب کنند» (برهان، ۱۳۵۷: ۱۲۱). نوک تیز تیر و نیزه، مقابل سنان که آهن بن نیزه است:

چون عدو نزدیک شد بر رمح شه گردد سنان

چون عدو از دور شد بر تیر شه پیکان بود

(عنصری، ۱۳۲۲: ۱۱۴)

مؤلف مقامات از پیکان در نظم و نثر کتابش بهره برده است که در این دو شاهد پیکان مفهومی استعاری دارد:

«زیم صولت بهمن شه نوروز در بستانها

کند از غنچه پیکانها، کشد از بید خنجرها»

(مقامات، همان، ۴۷).

«خسته در دیده نیش ناوکها رسته در سینه نوک پیکانها»

(همان، ۱۳۶)

قاضی حمید الدین در این شاهد که جنبه وعظ و نصیحت دارد و به گونه‌های دیگر هم شاهد ضرب المثل بودن مصراع اول این بیت هستیم (میخ فولادی نرود در سنگ...) از نوک پیکان و چگونگی جنس و کیفیت آن در مفهوم استعاری بهره گرفته است.

«در ورق‌های آهنین نرود نوک پیکان که از خمیر بود»

(مقامات، همان، ۱۵۹).

اما در این عبارت نیز، پیکان آبدار، هرچند مورد استفاده در میدان‌های جنگ‌های بزرگ بوده است اما با کاربردی غیر رزمی ذکر شده است.

«نسیم سحری چون پیکان آبدار حدتی داشت و هوای بهمن به مواد طبیعی شدتی» (همان، ۱۸۹).

کاربرد ادوات نظامی هم در کاربرد نظامی و غیر نظامی نشان از خلاقیت نویسنده در استخدام واژه‌های رزمی بوده است.

۲-۱-۲. تیغ

تیغ: « (۱) کارد تیز باشد و شمشیر» (لغت فرس، ۱۳۱۹: ۲۳۱). «شمشیر و سیف و کارد و چاقو» (ناظم الاطباء، ۱۳۵۵: ۱۲۳). هر آلت که تیزی دارد بریدن و شکافتن را چون کارد و شمشیر و امثال آن. (دهخدا، ۱۳۸۳: ۵۶۲).

تیغ به عنوان یکی از ابزارات جنگی در متون نظم و نثر پارسی پر کاربرد است: بیار آن می که پنداری روان یاقوت نابستی و یا چون برکشیده تیغ پیش آفتابستی (رودکی، ۱۳۸۴: ۲۹)

«شمشیر برکشید و گفت: زنادقه و قرامطه را بر باید انداخت... و به قوت این تیغ مملکت‌های دیگر که بدست مخالفان است بگرفت» (تاریخ بیهقی، ۱۳۸۲: ۳۷۷).

اما قاضی حمید الدین نیز در مقاماتش چندین بار به تیغ اشاره کرده است که پاره ای از مواقع به کاربرد نظامی آن توجه داشته است. «و اگر به جای کارد، تیغ و سنان و تیر و کمان به وی دهد، تا آن صید را قید کند و بزند، جزای آن از این دو مُحرم بر کدام محرم واجب بود؟» (مقامات، همان، ۱۳۱).

و پاره ای از مواقع از این ابزارالات نظامی را در خدمت زیبایی متن و صور خیال مربوط به آن به کار گرفته است: «لب تیغ برآن با سرهای گردان در اسرار آمد و زبان سنان با جان مبارزان در گفتار» (همان، ۴۱). «پیش از آن از سالکان آن دیار و ساکنان آن مزار شنیده بودم و از اندک و بسیار آن پرسیده، که تیغ بینان سپر خدّ و کمان ابروان تیر قد از آن خاک خیزند و خون عاشقان بدین اسلحه در آن مسلحه ریزند» (همان، ۱۷۴).

تیغ، در معنی کارد و شمشیر یکی از ادوات پر کاربرد رزمی در کتاب مقامات حمیدی است که قاضی حمید الدین در نثر زیبای خود به خوبی از آن بهره برده که نشان از تسلط دانش عمومی و تخصص رزمی مولف تا روزگار خود بوده است.

۲-۱-۳. خنجر

خنجر: « [خ/خ ج] (ع ا) دشنه، چاقوی کلان، نوعی از کارد یا شمشیر کوتاه نوک تیز هلالی» (انجمن آرای، همان، ۱۲۹) خنجر به عنوان یک رزم افزار در شعر فارسی کاربرد دارد؛ به شاهی از فردوسی بسنده می کنیم:

اگر سر همه سوی خنجر بریم بروزی بزادیم و روزی بریم (فردوسی، همان، ۱۲۸)
اما در شواهد شعری مقامات، خنجر یک بار در مفهوم ادوات رزمی و یکبار در مفهوم استعاری به کار رفته است:

«خواهی که شوی به سر فلک سای چو من خنجر بنه و دو دست بگشای چو من»

(مقامات، همان، ۴۸).

«زیم صولت بهمن شه نوروز در بستانها کند از غنچه پیکانها، کشد از بید خنجرها»

(همان، ۴۷).

۲-۱-۴. درع

درع: «جامه جنگی که از حلقه‌های آهنی سازند» (فرهنگ معین، ۱۳۷۵ ج ۲).
قاضی حمید الدین پوشیدن درع را در مفهوم اضافه تشبیهی زیبا به کار گرفته است: «سر به قضای آسمانی نهادم و عاشق وار ندا در دادم که ما این کاس زهر نوشیدیم و این درع مهر پوشیدیم» (مقامات، همان، ۱۳۴).

۲-۱-۵. سپر

سپر: «(س پ) [په.ا] (ابزار) جنگی از جنس فلز یا چرم که برای سالم ماندن از ضربات شمشیر و نیزه از آن استفاده می کردند» (برهان، ۱۳۶۱: ۵۲۳). در مطالب مندرج در کتاب مقامات، قاضی حمید الدین و در مثال زیر که چند سلاح رزم از جمله: تیغ، سپر، کمان و اسلحه به کار گرفته شده همه واژه‌ها در مفهوم استعاری به کار رفته اند و ذکر این عبارات و ادوات در این کتاب تنها از آن جهت اهمیت دارد که ما را به شناختی از ابزارهای نظامی آن دوران کمک می کند و در می یابیم که مردم آن روزگار در دفاع از خود، قبیله و میهن از چه ادوات رزمی استفاده می کرده اند؛ این ادوات از هر جهت مهم بوده که در شعر

شاعران و نثر نویسندگان به آن پرداخته شده. شنا، اسب سواری و آداب رزم سه موضوع اساسی در دوران مولف بوده از آن رو طبیعی است که ذهن آفرینشگران ادبی نیز از این موضوع خالی نباشد. حمیدی در مقامات می‌نویسد: «پیش از آن از سالکان آن دیار و ساکنان آن مزار شنیده بودم و از اندک و بسیار آن پرسیده، که تیغ بینان سپر خدّ و کمان ابروانِ تیر قد از آن خاک خیزند و خون عاشقان بدین اسلحه ریزند» (همان، ۱۷۴). هر چند در این شاهد به اسلحه هم اشاره شده است ولی واژه مورد بحث در مفهوم استعاری به کار رفته است.

در کتاب مقامات قاضی حمید الدین ۱۱ واژه رزمی به کار رفته است که تعدادی از این واژه‌ها در مفهوم استعاری و تعدادی دیگر در کاربرد نظامی آن ذکر شده است، آنچه سبب بررسی این ادوات در هر دو مفهوم این کتاب شد آشنایی نسبی و دریافتن اسامی ادوات رزم در زمان مولف بوده است که ما را به شناخت نسبی از ابزارهای نظامی که یکی از سه رکن اساسی آموزش عمومی در کنار شنا و اسب سواری بوده می‌رساند.

۲-۱-۶. سنان

«سنان آلتی است جنگی و آن غزازه ایست که داخل آن را از چوب و کاه و جز آن پر سازند و مردان در پس آن حرکت کنند تا به دیوار قلعه رسند» (فرهنگ معین، ۱۳۷۵: ج ۲: ۱۵۰۱)

«صرصر حدّان در تنّسم آمد و آسنان سنان در تبّسم و لب اجل بر چهره امل خندیدن گرفت» (مقامات، همان، ۴۱).

«یکی سنان رو دینی می‌زد و دیگری عنان عقیلی می‌بسود» (مقامات، همانجا).
«لب تیغ برآن با سرهای گردان در اسرار آمد و زبان سنان با جان مبارزان در گفتار» (همان، ۴۲).

سنان از ادوات نظامی به کار رفته در مقامات حمیدی است که یک مورد در معنی تشبیهی به کار رفته و یکجا خود سلاح در مفهوم رزم مد نظر است. آن طور که از عبارات‌های این کتاب بر می‌آید، سنان ساختن یکی از صنعت‌های مهم رایج در آن روزگار بوده است و

حتی بعضی از شهرها به ساخت سلاح‌های خاص مشهور بوده اند و آن هم علاوه بر استفاده مردم و نظامیان شهر خود به شهرها و مناطق دیگر نیز صادر کرده اند و این صنعت و پیشه وسیله امرار معاش عده زیادی از مردم بوده است، مردمی که سه اصل تیر اندازیف شنا و سواکاری (اسب سواری) را فراموش نکرده اند.

۲-۱-۷. شمشیر

شمشیر: «وسیله است رزمی، تیز و برنده که در جنگ‌ها مورد استفاده واقع می‌شده است» (برهان، همان، ۵۲۴). شمشیر هم مورد توجه شاعران و نویسندگان پارسی گوی واقع شده است:

«شمشیر اگرچه به باس شدید و حد حدید موصوف است، مامور امر و محکوم حکم تقدیر است» (ترجمه تاریخ یمنی، ۱۳۷۴: ۴۱۱)

«شمشیر برکشید و گفت زنادقه و قرامطه را بر باید انداخت» (تاریخ بیهقی، همان ۳۷۷). قاضی حمید الدین در این عبارت به برندگی شمشیر بعنوان یکی از ادوات رزم در آن دوران اشاره داشته، اما در این مثال به رزمی که در آن شمشیر به کار رفته اشاراتی نداشته است و بلکه شمشیر در مفهوم استعاری آمده است. در کل مفاهیم رزمی در مقامات قاضی حمید الدین به دو گونه ذکر شده، گاهی از آن وسیله برای زیبایی سخن و در مفهوم مجازی آمده است و گاهی نیز خود سلاح جنگی مد نظر بوده است: «چون شمشیر برآن در مواعظ می‌سُفت و در این آیت سخن می‌گفت» (مقامات همان، ۴۵). به کار بردن ادوات نظامی هم در معنی اصلی و هم استعاری، ظرافتی است که قاضی حمید الدین خوب از پس آن بر آمده است و این امر سبب زیبایی سخن او شده و نثرش را اعتباری دو چندان بخشیده است.

۲-۱-۸. قنات

قنات: «ق (ع) چوب نیزه. ج، قنات و قتی و قنیات و آن چوب دستی و یا هر چوب دستی که کج باشد یا راست» (آندراج، ۱۳۶۳: ۲۶۹).

«یمانی بر میان و عقیلی در زیر ران، داوری در بر و عادی بر سر و کمند تا بدار در باز و سپرینگی در پشت و قناتی عربی در مشت» (انزایی نژاد، ۱۳۶۵: ۴۰).

قنات به عنوان یکی از ابزار رزم و دفاع شخصی در این عبارت «مقامات» آمده و در اینجا در معنی ادوات رزم است چنانکه به سایر ابزار جنگی سبک هم در این عبارت اشاره شده است. در این عبارت ذهن قاضی حمید الدین علاوه بر زیبایی نثرش، کاملاً نظامی شده است که البته این می تواند نوعی توصیف هم باشد که از ویژگی های نثر فنی است اشاره بردن نویسندگان و شاعران به ادوات نظامی، نشان از آن دارد که آموختن فنون نظامی و تیر اندازی و سوار کاری از موارد پر اهمیت در آن دوران بوده که می توان آن را به مسائل امروز نیز ربط داد، شاید بتوان آموختن سوار کاری را معادل گواهی نامه گرفتن دانست که یکی از نیازهای بشر امروزی است.

۲-۱-۹. کمان

کمان: «(ک) [په.] (ا) وسیله ای برای تیراندازی در قدیم» (برهان، همان: ۲۵۳). در مقامات حمیدی از واژه «کمان» در مفهوم استعاری به کار گرفته شده است، در ادبیات فارسی معمولاً ابروی معشوق به کمان تشبیه می شود اما قاضی حمید الدین، «کمان» را در یک عبارت خلاقانه نشانده است:

«دستم چو کمان های بلند تو کشد بر پای دهم بوسه که بند تو کشد»

(مقامات، همان، ۱۴۴).

در این بیت هم از کمان برای زیبایی سخن و ساخت آرایه تشبیه استفاده شده است:

«قدی چو کمان ز هجر یاران چفته جانی و دلی به آتش غم تفته»

(همان، ۱۶۷).

۲-۱-۱۰. ناوک

ناوک: « [و] (ا مصغر) (از: ناو + ک، تصغیر و نسبت و شباهت) ناوه » (برهان قاطع، همان، ۲۱۲). در تعریفی دیگر این ابزار، نوعی تیر کوچک باشد. «نوعی از تیر باشد و بعضی

گویند آلتی است میان خالی که تیر ناوک را در میان آن گذاشته می‌اندازند که راست رود» (انجمن آرا، ۱۳۹۹: ۱۲۴). ناوک به عنوان یک سلاح رزمی در شعر شاعران و نثر نویسندگان فارسی، که پاس داران واقعی فرهنگ و تمدن کشور هستند در مفهوم رزم به کار رفته است:

بیامد یکی ناوکش بر میان گذارنده شد برسلیح کیان

(فردوسی، ۱۳۸۱: ۲۱۲)

ناوک حادثه گردون را سپر حشمت او خفتان است

(انوری، ۱۳۴۷: ۱۹۲).

ناوک به عنوان نوعی تیر در متون نثر هم کاربرد نظامی داشته است: «از چرخ و ناوک و منجنیق و نبط و جرهای ثقیل اعتماد نمود» (جهانگشای جوینی، ۱۳۹۴: ۳۲۵). اما در این بیت، قاضی حمید الدین مراعات نظیری از ادوات رزم آورده که نشان دهنده تأثیرات مستقیم این جنگ افزارها بر ذهن و اندیشه اش است:

«خسته در دیده نیش ناوکها رسته در سینه نوک پیکانها»

(مقامات، همان، ۱۳۶)

۲-۱-۱۱. نیزه

نیزه: «ن / ن ز / ز [ا] حربه معروف که به عربی آن را رمح و سنان گویند. نوعی از سلاح چوبی است باریک استوانه ای شکل مانند نی که در سر آن پیکانی نصب کرده اند» (ناظم الاطباء، ۱۳۵۵: ۱۹۰) «نیزه کوتاه همان مطرد است و بیشتر برای شکار مورد استفاده قرار می‌گرفته، این وسیله در عصر غزنوی توسط غلامان سرایی حمل می‌شده است» (انوری، ۱۳۵۵، ۱۴۵). نیزه نیز از سلاح‌هایی است که در شعر و نثر فارسی شواهد فراوانی دارد، از قدیمی‌ترین اشعار فارسی چون بوشکور بلخی و دقیقی طوسی به این ابزار رزم اشاراتی داشته‌اند:

خورشید تیغ تیز ترا آب می دهد مریخ نوک نیزه تو سان زند همی

(بوشکور، ۱۳۹۳: ۵۴)

همه سر آرد بار آن سنان نیزه او هرآینه که همه خون خورد سر آرد بار

(دقیقی، ۱۳۶۲: ۴۵)

نیزه در متون نثر نیز به کار رفته است:

«خشتی کوتاه و دسته قوی به دست گرفتی و نیزه ای سطر کوتاه» (تاریخ بیهقی، همان، ۶۸).

قاضی حمید الدین این بار نیزه را در معنی واقعی سلاح رزم در دست جوانی توصیف می کند:

«جوانی را دیدم بلند قد میلح خد لطیف لهجت، نظیف بهجت قایم در میان دو صف، نیزه خطی در کف» (مقامات، همان، ۴۱).

قاضی حمید الدین در این عبارت به نیزه خطی اشاره می کند که نیزه و سنانی است منسوب به «خط» و خط لنگر گاهی بوده است به بحرین که نیزه خوب می ساخته و می فروخته اند و از این حیث معروف بوده است، در متون نظم و نثر دیگر هم به این نوع نیزه اشاراتی شده است:

دل دوزد نوک نیزه خطی جان سوزد حد تیغ روینا

(مسعود سعد، ۱۳۶۲: ۵۷)

دست تو شمس و خطی تو خط استواست کاقلم شرک را بتعزا برافکند

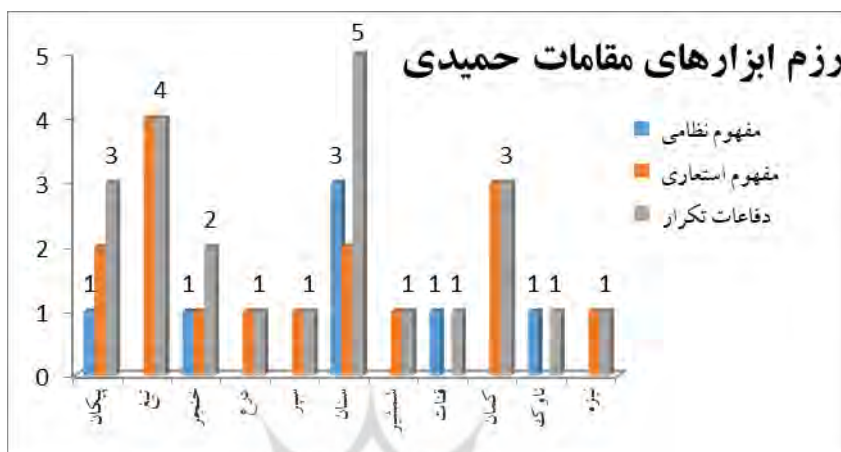
(خاقانی، ۱۳۵۷: ۴۶)

نیزه یکی از ادوات نظامی پر کاربرد در ادبیات فارسی است که اکثر شاعران و نویسندگان از همان دوران اولیه شکل گیری آفرینش های ادبی چه به مقاصد نظامی و چه غیر نظامی و

چه برای توصیفات و تشبیهات خود از آن استفاده کافی برده اند؛ این که قاضی حمید الدین نیز در مقامات ارزشمند خود، خواه ناخواه به آن توجه کرده، با توجه به اینکه دانشمند اهل قلم روزگار خود بوده جای شگفتی ندارد و ذکر این بحث از جهت شناخت ادوات نظامی آن دوره از تاریخ ایران مهم است، امید آنکه تحقیقی در خور صورت گیرد تا تمام ادوات رزمی به کار رفته در متون نظم و نثر فارسی از ابتدا تا اکنون در یوان‌های شاعران و متون نویسندگان با ذکر شواهد شعری جمع‌آوری شود تا مشخص گردد چه تعداد از این ابزارها با ذکر مرتبه تکرار در متون سرافراز ادبیات فارسی در اندیشه نخبگان ایرانی در کاربردهای متفاوت نظامی و غیر نظامی آن نقش بسته است.

جدول رزم افزارهای مورد استفاده در کتاب مقامات حمیدی

ردیف	نام رزم‌ابزار	مفهوم نظامی	مفهوم استعاری	دفعات تکرار
۱	پیکان	۱	۲	۳
۲	تیغ	-	۴	۴
۳	خنجر	۱	۱	۲
۴	درع	-	۱	۱
۵	سپر	-	۱	۱
۶	سنان	۳	۲	۵
۷	شمشیر	-	۱	۱
۸	قنات	۱	-	۱
۹	کمان	-	۳	۳
۱۰	ناوک	۱	-	۱
۱۱	نیزه	-	۱	۱
جمع کل		۱۲۳		

در مجموع یازده رزم افزار که عبارتند از: قنات، سنان، تیغ، نیزه، شمشیر، پیکان، ناوک، خنجر، درع، کمان و سپر در کتاب «مقامات حمیدی» روی هم ۲۳ مرتبه به کار رفته است که از این تعداد ۹ مرتبه در مفهوم نظامی و ۱۸ مرتبه کاربرد استعاری داشته اند. بیشترین رزم افزار مورد استفاده قاضی حمید الدین واژه سنان است که در مقاصد نظامی (۳ مرتبه) و در مفهوم استعاری (۲ مرتبه) به کار برده است. ۳۳ درصد واژه‌های به کار رفته در مقامات حمیدی در مفهوم نظامی و ۶۷ درصد مفهومی مجازی دارند.

۲-۲- ادوات نظامی در کلیله و دمنه

در تاریخ ایران شاهد نمونه‌های بسیاری از جنگ‌های خانمان سوز و ویرانگر بوده است، که در این میان نقش تجهیزات و ادوات جنگی بسیار پررنگ است. ابزار و تجهیزات نظامی ایران، تنوع و تعدد فراوانی دارد. تجهیزات و ابزار نظامی به دو دسته سلاح سبک و سلاح سنگین قابل تقسیم است. سلاح‌های سبک مانند: تیر و کمان، فلاخن، سپر، نیزه، شمشیر، گرز، دپوس، خنجر، کارد و... است و سلاح‌های سنگین مانند منجنیق، عراده، نفت انداز و فیل است که در این مجال انواع سلاح‌های رزمی چه از نوع سبک و سنگین در نثر «کلیله و دمنه» مورد بررسی قرار می‌گیرد. جهت پرداختن به ادوات نظامی در دو کتاب «کلیله و

دمنه» و «مقامات حمیدی» فقط بخاطر رده بندی هر دو کتاب ر زیر مجموعه نثر فنی است هرچند، اصل «کليله و دمنه» به زبان سانسکریت هنيان باستان بر می گردد، اما از آنجا که کتاب علاوه بر عربی ترجمه فارسی اش جزء منابع مهم نثر فنی است، بررسی آن خالی از لطف و اهمیت نیست.

۲-۲-۱. بيلک

بيلک: «نوعی پيکان بوده که آن را همانند بيل کوچکی می ساختند و به آن پيکان شکاری نیز می گفتند. در لغت نامه دهخدا آمده است: بيلک. [ل] [ا مصغر] بيل کوچک» (دهخدا، ۱۳۸۳: ۵۲۹). در متون نظم فارسی شواهد فراوانی از اين ابزار نظامی داریم و تقريباً اکثر شاعران سبک خراسانی و عراقی اين واژه را در اشعارشان به کار برده اند:

شير فلک از بيلک او بر طرف کون   زانگونه گريزنده که آهو بکمر بر

(سنایی، ۱۳۶۶: ۶۹)

زود آ که آسمان ممالک تهی کند   از دیو فتنه بيلک همچون شهاب تو

(انوری، همان، ۱۵۷)

اما اين ابزار رزم در کليله و دمنه نیز اينگونه آمده است: «اگر بشمشير جراحی افتد علاج توان کرد و التيام پذيرد و پيکان بيلک که در کسی نشيند بيرون آوردن آن هم ممکن گردد و جراحی سخن هرگز علاج پذير نباشد.» (کليله و دمنه، ۱۳۸۹: ۲۰۹)

در نثر فنی کليله و دمنه، بيلک به عنوان یکی از ادوات جنگی آمده است که هدف از آن جهت زيبا سازی نثر کتاب بوده است.

۲-۲-۲. تازيانه

تازيانه: «[ن / ن] (ا) تازانه. (برهان، همان، ۲۱۰). آنچه بدان اسب را زنند. چرمی يا ريسمانی با دسته چوبی يا غير آن که برای راندن چهارپا و زدن مقصر بکار می رود» (انجمن ارا، همان، ۲۱۲). در کليله و دمنه نیز تازيانه به کار رفته است:

«خضم ملک را هیچ زندان چون گور و هیچ تازیانه چون شمشیر نیست» (کلیله و دمنه، همان، ۱۲۵)

ادوات جنگی در دوران گذشته یکی سلاح بوده و دیگری حیواناتی مانند اسب، شتر، فیل و... از آنجا که برای راندن آن‌ها گاه به تازیانه نیاز بوده است، هر چند در این عبارت کلیله و دمنه هم تازیانه و هم شمشیر در مفهوم استعاری به کار رفته است.

۲-۲-۳. جوشن

جوشن: «[ج / جُوش] (۱) خفتان، سلاحی باشد غیر زره چه زره تمام از حلقه است و جوشن حلقه و تنگه آهن هم باشد» (برهان، همان ۳۱۶) معرب آن هم جوشن است (آندراج، ۱۳۶۳: ۲۱۲). برای جوشن نخست از فردوسی استاد حماسه شاهد می‌آوریم که دایره‌المعارفی از واژه‌های نظامی است:

پوشید تن را بچرم پلنگ
که جوشن نبد آنگه آئین جنگ

(فردوسی، همان، ۵۲۱)

خاقانی اما از جوشن در ترکیبی کنایی و خلاقانه استفاده می‌کند:

خضم تو گر نیست دون هست چنان ای عجب

از سبب کین او تیر تو جوشن گذار

(خاقانی ۱۳۵۷: ۱۱۶)

واژه جوشن نیز از واژه‌های پر کاربرد در شعر فارسی بخصوص در آثار حماسی و متون نظم است، اما در متون نثر از جمله تاریخ بیهقی، و کلیله و دمنه نیز از این واژه یاد شده است که نمونه‌هایی از کلیله و دمنه را ذکر می‌کنیم:

اذا علتها الصبا ابدت لها حبکا
مثل الجواشن مصقولا حواشیها

(کلیله و دمنه، همان، ۸۳)

«چون بر فراز آن بوزد باد صبا بر آن آشکار کند راه هایی مانند جوشن‌ها که کناره‌های آن را زوده باشند.

نه مرا بر تکاب تو پایاب   نه مرا بر گشاد تو جوشن

(همان، ۲۹۶)

۲-۲-۴. رایت

رایت: «همان علم لشکر یا درفش است. رایت. [ی] [ازع، ا] رایه. رایه. ازهری گفته است: عرب بدان همزه ندهد در صورتی که اصل آن همزه است ولی ابو عبید و اصمعی آنرا انکار کرده اند» (برهان، همان، ۳۲۴). چند مثال از شاعران سبک خراسانی در این خصوص ذکر می‌کنیم:

یکی رایتی از دهاپیکرش   بخورشیدرخشان رسیده سرش

(فردوسی، همان، ۳۵۲)

همی نگون شود از بس نهیب و هیبت   به تُرک، خانه‌خان وبه هند، رایت
شاه

(عنصری، همان، ۱۶۱)

چون در سواد ملک نجیب رایتت   آن در هوای سایه او بیخ و بار ملک

(انوری، همان، ۲۳۵)

بسامد این واژه در متون منثور هم فراوان است که از آن جمله اند:

«بوعلی کوتوال بگفته که از برادر، آن شغل می‌برنیاید و چندانست که رایت ما پیدا آید

همگان بندگی را میان بسته پیش آیند» (تاریخ بیهقی، همان، ۳۱۶)

و هیبت امر او ظلم را دست بر بست و رایت ظلمه نگون کرد. و جمعی از وجوه امر او معارف دولت در متابعت رایت او روان کردند. (ترجمه تاریخ یمنی، همان، ۱۱۵).
 اما علاوه بر متون نظم در کتاب کلیله و دمنه هم به واژه رایت بر می‌خوریم؛ «و آنکه در سایه رایت علم آرام گیرد تا به آفتاب کشف نزدیک افتد بمجرد معرفت آن چندان شکوه در ضمیر او پیدا آید که او هام نهایت آن را در نتواند یافت» (کلیله و دمنه، همان، ۱۴۶).
 «و آفتاب ملت احمدی بر آن دیار از عکس ماه رایت محمودی بتافت» (همان، ۴۹۳)
 «تا بهر طرف که حرکتی فرماید ظفر و نصرت لوا و رایت او را استقبال و تلقی واجب بینند» (همان، ۹)

«رایت» هم یکی از ادوات جنگی است که ما را نمونه دیگری از ابزارالات نظامی در متون تاریخی نثر فنی و مصنوع آشنا می‌سازد که شناخت از آن ادوات می‌تواند در فهم مطالب متمر ثمر واقع شود.

۲-۲-۵. سنان

سنان: «[س] [ع] ا. به معنی سر نیزه است و همین طور نیزه» (فرهنگ جهانگیری، ۱۳۴۷: ۵۲۱) فردوسی و عنصری و سایر شاعران و نویسندگان این واژه را در خدمت اندیشه حماسی خود قرار داده اند:

به گرز و به تیغ و سنان دراز
 همی کشت از ایشان یل سرفراز

(فردوسی، همان، ۲۵۷)

چون عدو نزدیک شد بر رمح شه گردد سنان

چون عدو از دور شد بر تیر شه پیکان بود

(عنصری، همان، ۲۳۲)

علاوه بر شواهدی شعری که در خصوص سنان از شاعران ذکر شد، این واژه در کتاب کلیله و دمنه نیز به کار رفته است:

شیطان سنان آب دارت را
ناداده شهاب کوب شیطانی

(کلیله و دمنه، همان، ۲۹۳)

«سنان» به عنوان یک سر نیزه نوک تیز در کلیله و دمنه در کاربرد غیر نظامی و در نقش غیر اصلی به کار رفته است.

۲-۲-۶. شمشیر

شمشیر: «[ش / ش] (ا) سیف، سلاحی آهنین و برنده که تیغه آن دراز و منحنی و داری یک دمه است.» (ناظم الاطباء، ۱۳۵۵: ۲۶۹). وجه تسمه آن شم شیر است که دم شیر و ناخن شیر است چه شم بمعنی دم و ناخن هر دو آمده است. صاحب آندراج گوید: «مرکب است از شم و معنی آن ناخن و شیر، زیرا که این سلاح مانا است به ناخن شیر و شم بمعنی دم آمده چون سلاح مذکور به دم شیر مشابهتی دارد به این اسم موسوم گشته است» (آندراج، ۱۳۹۹: ۲۵۸). شواهدی از نظم و نثر فارسی در خصوص شمشیر زیاد است، از نظم فارسی:

به شمشیر باید گرفتن مرا و را
به دینار بستنش پای ار توانی

(دقیقی، ۱۳۶۷: ۵۲)

چنین نماید شمشیر خسروان آثار
چنین کنند بزرگان چو کرد باید کار

(عنصری، همان، ۳۶)

از نثر فارسی: «قاید بر میان سرای رسیده بود و شمشیر و ناچخ و تبر اندر نهادند و وی را تباه کردند» (تاریخ بیهقی، همان، ۳۲۸)

بسامد و کاربرد واژه شمشیر در اکثر دوره‌های شعر فارسی زیاد است و شاعران از این واژه جنگی، در آثار خود فراوان بهره برده اند، در اینجا به ذکر مواردی از ابزار رزمی شمشیر در کتاب کلیه و دمنه می‌پردازیم: «گویند که آفت ملک شش چیز است: حرمان و فتنه آنکه جنگ‌های ناپیوسان و کارهای نااندیشیده حادث گردد و شمشیرهای مخالف از نیام براید.» (کلیله و دمنه همان، ۸۰) در این شاهد، شمشیر در معنای واقعی خود که همان ابزار رزم در دوران گذشته بوده و امروزه نیز به ندرت استفاده می‌شود کاربرد دارد. در مثالی دیگر شمشیر در تعبیر کنایی به کار می‌رود: «بر قوت خود تکیه کردن و بزور و شجاعت خویش فریفته شدن از حزم دورافتد که شمشیر دو روی دارد» (همان، ۱۹۲) و این مثال که شمشیر وسیله ای است برای کشتن: «پس گوئیم که آن خون که شخص تو رنگین کرد شرّ آن بدان دفع شود که طایفه ای را از نزدیکان خویش بفرمایی تا بحضور ما بدان شمشیر خاصه بکشند» (همان، ۳۵۲) و در این شاهد هم شمشیر در معنی واقعی به کار رفته است: «خصم ملک را هیچ زندان چون گور و هیچ تازیانه چون شمشیر نیست» (همان، ۱۲۵).

«شمشیر» از واژه‌هایی است که هم در معنا اصلی و حقیقی و هم در معنای استعاری در نثر کلیله و دمنه به کار رفته است. مترجم کتاب این ادوات جنگی را شمشیر دانسته که ذکر آن قبل از کلیله و دمنه در آثار فارسی نیز فراوان یاد شده است.

۲-۲-۲. عنان

عنان نیز، یکی از ادوات پر کاربرد در متون فارسی است که البته شواهد آن در کتاب کلیله و دمنه در مفهوم استعاری است.

بگشاده عنان و در چده دامن

بر بسته میان و در زده ناوک

(از کلیله و دمنه، همان، ۱۵۸).

۲-۲-۸. کمان

کمان: [ك] (ا) معروف است و به عربی قوس خوانند» (برهان، همان، ۳۲۰). ترجمه قوس و مبدل خم از «خم» و «ان» که کلمه نسبت است و کشیده و خمیده و سخت و نرم و گسسته پی و کژ ابرو و بازو شکن از صفات و ابرو از تشبیهات اوست و به دمشق و چاچ و افراسیاب و رستم و کیان مخصوص» (از آندراج، همان، ۲۲۹).

ز سر ببرد شاخ و ز تن بدرد پوست به صیدگاه ز بهر زه کمان تو رنگ

(فرخی، ۱۳۳۵: ۴۵۳).

گفتم چرا تو دیر نیایی بر رهی گفتا که تیر دیر نیاید بر کمان

(عنصری، همان، ۲۱۲)

ژاله سپر برف ببرد از کتف کوه چون رستم نیسان بخم آورد کمان را

(انوری، همان، ۳۶۹)

کمان به عنوان یکی از ابزارهای رزم در کتاب کلیله و دمنه هم کاربرد دارد: «هر سخنی که از زندان دهان جست و هر تیری که از قبضه کمان پرید پوشانیدن آن سخن و باز آوردن آن تیر بیش دست ندهد» (کلیله و دمنه، همان، ۹۹) در این جا کمان کاربرد نظامی دارد اما در این شعر:

باران کمان کامگارت را نا دوخته روزگار بارانی

(همان، ۲۹۳)

برای تشبیه و زیبایی سخن به کار رفته است. به طور کلی کمان از ادوات نظامی است که کاربرد آن در استعاره و مجاز و تصویر سازی اجزای بدن به خصوص تشبیه کمان به ابرو در ادبیات فارسی سابقه دیرینه دارد و در کلیله و دمنه کمان هم در معنی اصلی و هم در معنی استعاری به کار رفته است.

۹-۲-۲. کمند

کمند: «[ک م] (۱) ریسمانی باشد که در وقت جنگ در گردن خصم انداخته به خود کشند و گاهی شخصی یا چیزی را از جای بلند نیز بر آن انداخته به خود می کشند» (آندراج، ۱۳۶۳: ۲۷۹).

ریسمانی بوده که در هنگام جنگ آن را با مهارت بر گردن دشمن می انداختند و دشمن را به سوی خود می کشیدند، گاهی هم از آن برای گرفتن شکار استفاده می شد. در تعریفی دیگر کمند، کمنددام و طنابی که در جنگ بر گردن دشمن یا در شکار بر گردن حیوان می انداختند و او را به جانب خود می کشیدند» (برهان، همان، ۳۴۱). چند مثال از متون نثر: «به وقت اذان... بر مناره رفتم ناگاه کمندی به جانب من روان شد» (ترجمه تاریخ یمنی، همان، ۳۲۹)

«روزی سیر کرد و قصد هرات داشت هشت شیر در یک روز بکشت و یکی را به کمند بگرفت» (تاریخ بیهقی، همان، ۵۱۳)

و در نظم خاقانی: بر بود دلم کمند

حقا که مرا بدو گمانی است

زلفت

(خاقانی، ۱۳۵۷: ۵۶۶).

در کتاب کلیله و دمنه هم به این واژه اشاره شده است: هر که ملک را بر غدر تحریض نماید و نقض عهد را در دل او سبک گرداند یاران و دوستان را در منجیق بلا نهاده باشد و آفت را بکمند سوی خود کشیده» (همان، ۱۰۷). مولف کلیله و دمنه در این عبارات با استفاده از ادوات نظامی در مفهوم غیر اصلی مراعات نظیر زیبایی ساخته است.

۱۰-۲-۲. مجن

مجن: «[م ج ن ن] (ع ا) سپر، (دهار)، مَجان «(برهان، همان، ۴۲۱) سپر، وسیله ای که برای دفع تیر و زخم شمشیر و نیزه استفاده می کردند، واژه «مجن» به عنوان یکی از ادوات نظامی در متون فارسی کاربرد دارد:

از نهیب تیرتان هر شب زمین
ز ابرتیره پیش روی آرد مجن

(ناصر خسرو، همان، ۱۱۶)

به قصد کین تو در، فایده نداشت
به تیغ عزم تو بر، منفعت نکرد مجن

حذر

(مختاری، ۱۳۸۲: ۴۱۸).

این خطابت از دو معنی چون برون آید همی

گر چنین خوانمت نجمی ور چنین خوانم

مجن

(سنائی، ۱۳۶۶: ۲۷۶).

در کلیله و دمنه نیز ابزار «مجن» که یک نوع سلاح در جهت دفاع بوده در مفهوم استعاری سخن به میان آمده است: «وز دست و پایش یافته روی زمی شکل مجن» (کلیله و دمنه،

همان، ۳۶۱)

۲-۲-۱۱. منجیق

منجیق: «[م ج] (معرب، ا) سنگ انداز. (دهار). فلاخنمانندی است بزرگ که بر سر چوبی تعبیه کنند و سنگ در آن کرده به طرف دشمن اندازند. معرب من چه نیک است. ج، منجیقات، مجانق، مجانق. در گذشته برای آن که بتوانند دیوار دژها و قلعه‌های استوار، را تصرف کنند، سنگهای بزرگ را توسط وسیله ای به شکل فلاخن پرتاب می کردند که به آن وسیله منجیق می گفتند.

فرهنگ‌های فارسی در ذیل منجنیک آرند: فلاخن بزرگی باشد که آن را بر سر چوب بلندی تعبیه نمایند و از بیرون، دیوار قلعه را بدان ویران سازند و از درون قلعه خصم را از آمدن به پیش قلعه منع کنند و معرب آن منجنیق است» (فرهنگ جهانگیری، ۱۳۵۱: ۲۲۹). در قاموس آمده: منجنیک به معنی «من چه نیک»، یعنی من چه نیکم برای کارها. اصل کلمه مصحف میخنیق از یونانی است. ابزار پرتاب سنگ بوده است: «فلاخان، فلخم، فلخمان، فلخمه، فلماخن، پلخم، پلخمان. آلت سنگ اندازی که از رسن دوتاه پشمی یا ابریشمی سازند و بدان سنگ اندازند» (دهخدا، ۱۳۴۹: ذیل فلاخن). این واژه در متون نثر و نظم فارسی، فراوان به کار رفته است، شواهد از متون نثر:

چون خلیل را صلوات الله علیه بگرفتند تا در منجنیق نهند و به آتش اندازند...
(غزالی، ۱۳۸۰: ۷۹۹)

«منجنیق بر کار کرد و یک سنگ گران پران، چون از هوا به نشیب رسید» (جهانگشا، همان، ۶۹).

این رزم افزار که جزء سلاح‌های سنگین دوره خود بوده علاوه بر متون نثر در متون نظم هم کاربرد دارد:

یکی چون منجنیقی بود چوب او همه آهن

به جای سنگ او پران همه مرغان اندک پر

(معزی، ۱۳۱۸: ۱۹۶).

از سنگ منجنیق بشکسته حصن دشمن

چونانکه بر گذاری بیجاده را به مینا

(سنائی، ۱۳۶۶: ۴).

این رزم افزار سنگین هرچند در معنای استعاری به کار رفته است، اما در «کلیله و دمنه» هم کاربرد داشته است: «هر که ملک را بر غدر تحریض نماید... یاران و دوستان را در منجیق بلا نهاده باشد» (کلیله و دمنه، همان، ۲۱۷).

۲-۲-۱۲. ناوک

ناوک: «[و] (ا) مصغر) (از: ناو + ک، تصغیر و نسبت و شباهت) ناوه، مصغر ناو است، ناو خرد و کوچک نوعی از تیر باشد و آن تیری است کوچک» (برهان، همان، ۴۵۶).

در دو حالت که دید یک آلت که هم او ناوک و هم او سپر است

(انوری، همان، ۲۱۷)

چون ناوکیان به ناوک صبح در روی فلک کمان شکستم

(خاقانی، همان، ۱۶۳)

از چرخ و ناوک و منجیق و نطف و جرهای ثقیل اعتماد نمود. (جهانگشای جوینی، همان، ۱۱۴)

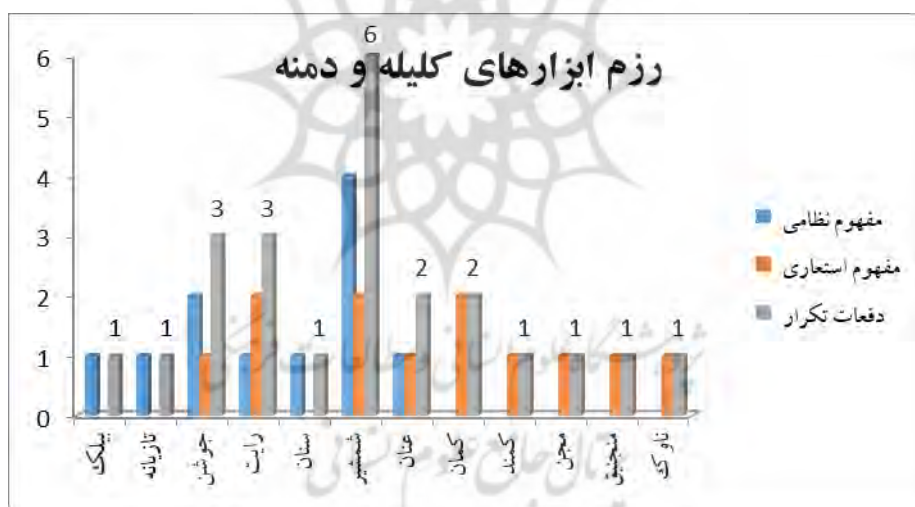
«ناوک» بعنوان یکی از ادوات رزم در «کلیله و دمنه» در کاربرد غیر نظامی و برای زیبایی سخن به کار رفته است: «بربسته میان و در زده ناوک بگشاده عنان و در چده دامن» (از کلیله و دمنه، همان، ۱۵۸).

جدول رزم افزارهای مورد استفاده در کتاب کلیله و دمنه

ردیف	نام رزم افزار	مفهوم نظامی	مفهوم استعاری	دفعات تکرار
۱	بیلک	۱	-	۱
۲	تازیانه	۱	-	۱
۳	جوشن	۲	۱	۳
۴	رایت	۱	۲	۳

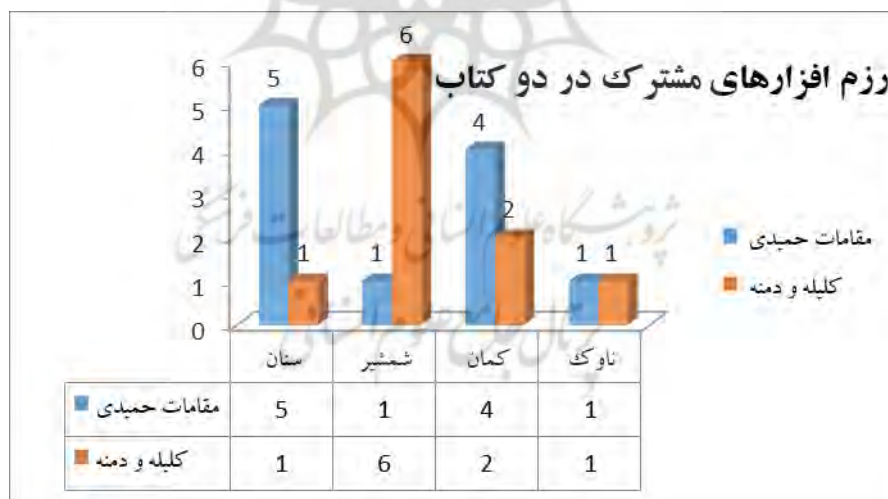
۱	-	۱	سنان	۵
۶	۲	۴	شمشیر	۶
۲	۱	۱	عنان	۷
۲	۲	-	کمان	۸
۱	۱	-	کمند	۹
۱	۱	-	مجن	۱۰
۱	۱	-	منجنیق	۱۱
۱	۱	-	ناوک	۱۲
۲۵	۱۲	۱۳	جمع کل	

در کتاب «کلیله و دمنه» ۱۲ مورد از رزم افزارها برشمرده شد که حدود ۲۵ مرتبه تکرار شده اند تعداد رزم افزارهایی که در معنی واقعی به کار رفته اند ۱۳ مرتبه و ۵۲ درصد رزم افزارهایی که در معنی مجازی به کار رفته اند مرتبه ۱۲ و ۴۸ درصد است.

جدول رزم افزارهایی که مشترک در دو کتاب به کار رفته اند:

ردیف	نام رزم افزار	کتاب	تعداد	کتاب	تعداد
۱	سنان	مقامات حمیدی	۵	کلیله و دمنه	۱
۲	شمشیر	مقامات حمیدی	۱	کلیله و دمنه	۶
۳	کمان	مقامات حمیدی	۴	کلیله و دمنه	۲
۴	ناوک	مقامات حمیدی	۱	کلیله و دمنه	۱

رزم افزارهای مشترک مورد استفاده شده در کتاب «مقامات حمیدی» و «کلیله و دمنه» عبارتند از: «شمشیر»، «سنان»، «کمان» و «ناوک» که هم در مفهوم اصلی ادوات رزم و هم با مفهوم استعاری کاربرد دارند.

۳. نتیجه گیری

براساس این پژوهش باید گفت: هر چند کتاب «کلیله و دمنه» و «مقامات حمیدی» دو کتاب ادبی هستند، اما می توان از آن به عنوان منبع برای دستیابی به اطلاعات رزم افزارها استفاده کرد. کتاب مقامات حمیدی به انعکاس ابزار نظامی پرداخته است. با تحلیلی که بر مقوله های ابزار رزم در دو کتاب «مقامات حمیدی» و «کلیله و دمنه» انجام گرفت، این نتایج استخراج گردید: که کتاب «مقامات حمیدی» بیشتر از «کلیله و دمنه» به انعکاس ابزار نظامی و تجهیزات جنگی، پرداخته است. در کتاب مقامات حمیدی تعدادی از ابزار رزم در معنی واقعی و تعدادی در معنی مجازی به کار رفته است در کتاب کلیله و دمنه هم سلاح های رزم سنگین و هم سبک به کار رفته است که البته کاربرد آن ابزار آلات گاه در معنی واقعی و گاه در مفهوم مجازی است. از رزم افزارهای که در کتاب مقامات حمیدی بدان پرداخته شده می توان به قناتی، سنان، تیغ، نیزه، جنگ، شمشیر، پیکان، ناوک، خنجر، درع، لشکر و سپاه، کمان، سپر و میدان رزم اشاره کرد. همچنین این رزم ابزارها هم در کتاب «کلیله و دمنه» کاربرد داشته است: بیلک، شمشیر، جوشن، رایت، سنان، تازیانه، مجن، منجنیق، کمد، ناوک و عنان که از این تعداد 4 رزم افزار شمشیر، سنان، کمان و ناوک از ادوات رزمی مورد استفاده در هر دو کتاب است.

منابع

- ازغندی، علیرضا. (1377). **ارتش و سیاست**. چاپ دوم، تهران، نشر قومس.
- اسدی طوسی، ابومنصور علی بن احمد. (1319). **لغت فرس**. تصحیح و اهتمام، عباس اقبال آشتیانی، تهران، مجلس.
- انجوی شیرازی، میر جمال الدین حسین. (1351). **فرهنگ جهانگیری**. مشهد، دانشگاه فردوسی
- انزایی نژاد، رضا. (1365). **مقامات حمیدی**. تهران، مرکز نشر دانشگاهی.
- انوری، حسن. (1355). **اصطلاحات دیوانی دوره غزنوی و سلجوقی**. تهران: انتشارات طهوری.

- انوری. (1347). **دیوان انوری**. به اهتمام محمد تقی مدرس رضوی، تهران، بنگاه ترجمه و نشر آثار.
- باسورث، ادموند کلیفورد. (1378). **تاریخ غزنویان**. ترجمه حسن انوشه، چاپ دوم، تهران: امیرکبیر.
- بلخی، ابوشکور. (1393). **آفرین نامه**. به کوشش هاشم محمدی، تهران، بهمن آرا.
- بیهقی، ابوالفضل محمدبن حسین. (1387). **تاریخ بیهقی**. تهران: مهتاب.
- پادشاه، محمد. (1363). **فرهنگ آندراج**. تهران، کتابفروشی خیام.
- تبریزی، محمدحسین بن خلف. (1362). **برهان قاطع**. به اهتمام دکتر محمد معین، چ پنجم، تهران: امیرکبیر.
- دقیقی طوسی، ابومنصور محمد بن احمد. (1367). **دیوان**. به اهتمام محمد جواد شریعت، تهران، بی نا.
- دهخدا، علیاکبر. (1377). **لغتنامه**. تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- جوینی، علاء الدین عطالپ ملک محمد. (1394). **تاریخ جهانگشای جوینی**. تهران، نگاه.
- خاقانی، بدیل بن علی. (1357). **دیوان**. به اهتمام ضیاء تلدین سجادی، تهران، زوار.
- رودکی، ابو عبدالله جعفر بند محمد. (1384). **دیوان رودکی**. به کوشش منوچهر دانش پژوه، تهران، دوستان.
- سنایی غزنوی. (1366). **دیوان سنایی**. به کوشش ذبیح الله صفا، تهران، فردوسی.
- فرخی سیستانی. (1335). **دیوان فرخی**. به کوشش محمد دبیر سیاقی، تهران، اقبال.
- عتبی، محمد بن عبدالجبار. (1374). **تاریخ یمینی**. مصحح جعفر شعار، مترجم جعفر شعار، مترجم ناصح بن مظفر جرفادقانی، تهران، علمی و فرهنگی.
- عزالدین کاشانی، محمد بن علی. (1394). **مصباح الهدایه و مفتاح الکفایه**. به تصحیح جلال الدین همایی، تهران، سخن.
- عنصری. (1322). **دیوان عنصری**. به کوشش سید محمد دبیر سیاقی، تهران، احمدی.
- فردوسی، ابوالقاسم. (1381). شاهنامه. به کوشش جلال خالقی مطلق و دیگران. تهران، دایرهالمعارف بزرگ اسلامی.
- مختاری، عثمان بن عمر. (1382). **دیوان عثمان مختاری**. به کوشش جلال الدین همایی، تهران، علمی و فرهنگی.
- مسعود سعد سلمان. (1362). **دیوان مسعود سعد**. با مقدمه ناصر هیری، تهران، ولیعصر.
- معزی، محمد بن عبدالملک نیشابوری. (1318). **دیوان معزی**. با مقدمه و حواشی عباس اقبال، تهران، کتابفروشی اسلامیة.

- معین، دکتر محمد. (1375). **فرهنگ فارسی**. دوره شش جلدی، چ نهم، تهران: امیرکبیر.
- نصرالله منشی، ابوالمعالی. (1389). **کلیله و دمنه**. تصحیح مجتبی مینوی، تهران، نگاه.
- نفیسی، علی اکبر. (1355). **فرهنگ نفیسی**. (ناظم الطبا) با مقدمه علی فروغی، تهران، کتابفروشی خیام.
- هدایت، رضا قلی بن هادی. (1399). **فرهنگ انجمن آرا**. به تصحیح بهمن افشاری آقاجری، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی.

References

- Anjavi Shirazi, Mir Jamal-al-din Hossein (1972), **Farhang-i-Jahangiri**, Mashhad, Ferdousi University. (In Persian)
- Anvari, Hassan (1976), **Diwani terms of Ghaznavid and Seljuk periods**, Tehran: Tahouri Publications (In Persian)
- Anvari, (1968), **Anvari's Diwan**, with the efforts of Mohammad Taghi Modares Razavi, Tehran, bongah Tarjome va nashre ketab Publication (Public Law Institution for Translation and Publication of Books). (In Persian)
- Anzabi Nejad, Reza (1986), **Maghamate Hamidi**, Tehran, University Publications Center. (In Persian)
- Asadi Tousi, Abu Mansour Ali-ibn-Ahmad (1940), **Logat-e-Fors**, Correction and diligence, Abbas Eghbal Ashtiani, Tehran, Majles. (In Persian)
- Atebi, Mohammad-ibn-Abdul Jabbar (1995) **Yemeni History**, Edited by Ja'far Shoar, Translated by Ja'far Shoar, Translated by Nasseh-ibn-Mozaffar Jarfadghani, Tehran, Elmi- Farhangi publications. (In Persian)
- Azghandi, Alireza (1998), **Military and Politics**, second edition, Tehran: Ghoomes Publications. (In Persian)
- Azzaeddin Kashani, Mohammad-ibn-Ali (2015) **Mesbah al-Hadayeh va Meftah al-Kafiyyeh**, Edited by Jalaluddin Homayi, Tehran, Sokhan. (In Persian)
- Balkhi, Abushakour (2014), **Aafarin Nameh**, with the efforts of Hashem Mohammadi, Tehran, Bahman Ara. (In Persian)
- Bosworth, Edmund Clifford (2008), **The Ghaznavi's History**, Tehran: Mahtab. (In Persian)
- Daqiqi Tusi, Abu Mansour Mohammad-ibn-Ahmad (1988) **Diwan**, with the efforts of Mohammad Javad Shariat, Tehran, Bi Na. (In Persian)
- Dekhoda, Aliakbar (1998), **Dictionary**, Tehran: Tehran University Publications and Publishing Institute. (In Persian)

- Farrokhi Sistani, (1956) **Farrokhi's Diwan**, with the efforts of Mohammad Siaghi, Tehran, Eqbal. (In Persian)
- Ferdousi, Abolghasem (2002), **Shah nameh**, with the efforts of Jalal Khaleghi Motlagh and others, Tehran, Great Islamic Encyclopedia. (In Persian)
- Hedayat, Reza Gholi-ibn-Hadi (2020) **Farhang-e-Anjoman Ara**, Edited by Bahman Afshari Aghajari, Tehran, Humanities Research Institute. (In Persian)
- Juvayni, Alaeddin Atalep Malek Mohammad (2015) **Tarikh-e-Jahangoshai Juvayni**, Tehran, Negah. (In Persian)
- Khaghani, Badil-ibn- Ali (1978) **Diwan**, with the efforts of Zia aldin Sajjadi, Tehran, Zawar. (In Persian)
- Massoud Saad Salman (1983) **Massoud Saad's Diwan**, with the introduction of Nasser Hiri, Tehran, Valiasr. (In Persian)
- Moein, Dr. Mohammad (1996), **Persian Culture** / Six Volume period, Ninth Edition, Tehran: Amir Kabir. (In Persian)
- Moezi, Mohammad-ibn-Abdul Malek Neyshaburi (1939) **Moezi's Diwan**, with Introduction and margents by Abbas Eqbal, Tehran, Islamia Bookstore. (In Persian)
- Mokhtari, Osman-ibn-Omar (2003) **Osman Mokhtari's Diwan**, with the efforts of Jalaleddin Homayi, Tehran, Elmi- Farhangi publications. (In Persian)
- Nafisi, Ali Akbar (1976) **Farhang-e-Nafisi** (Nazim al -Taba) with the introduction of Ali Foroughi, Tehran, Khayyam Bookstore. (In Persian)
- Nasrollah Monshi, Abu al -Ma'ali (2010), **Klila and Demnah**, Edited by Mojtaba Minavi, Tehran, Nagah. (In Persian)
- Onsouri (1943) **Onsouri's Diwan**, by the efforts of Seyyed Mohammad Dabir Siaghi, Tehran, Ahmadi. (In Persian)
- Padeshah, Mohammad (1984), **Farhang –e- Anandraj**, Tehran, Khayyam Bookstore. (In Persian)
- Rudaki, Abu Abdullah Jafar-ibn-Mohammad (2005) **Rudaki's Diwan**, with the efforts of Manouchehr Danesh Pajouh, Tehran, Dustan. (In Persian)
- Sana'i Ghaznavi, (1987), **Sana'i's Diwan**, with the efforts of Zabihullah Safa, Tehran, Ferdousi. (In Persian)
- Tabrizi, Mohammad Hossein-ibn- Khalaf (1983), Borhan-e Ghate, with the efforts of Dr. Mohammad Moeen, Fifth edition, Tehran: Amir Kabir. (In Persian)